

**Verslag van Commissie van Overleg en Voorlichting Milieu (COVM) Luchthaven
Leeuwarden, 63e vergadering, 22 april 2024,
16.00 uur – 18.00 uur**

Naam	Functie	Aanwezig/afwezig
Mevr. F. Wiersma	Gedeputeerde Provincie Fryslân (voorzitter)	Aanwezig
Dhr. S. Slotegraaf	Adviseur Provincie Fryslân	Aanwezig
Mevr. M. Raatjes	Secretaris Rijksvastgoedbedrijf	Aanwezig
Dhr. J. Tromp	Ondersteuning Secretaris Rijksvastgoedbedrijf	Aanwezig
Dhr. J. van Deventer	Defensie Cdt Air Combat Command CLSK	Aanwezig
Dhr. J. Duin	Defensie Hoofd verkeersleiding	Aanwezig
Mevr. M. Molema	Defensie Hoofd communicatie	Aanwezig
Dhr. H. de Haan	Wethouder gemeente Leeuwarden	Aanwezig
Dhr. B. Kroese	Ambtelijke ondersteuning gemeente Leeuwarden	Aanwezig
Dhr. G. Veldman	Omwonende vertegenwoordiger gemeente Leeuwarden Tijdelijk voorzitter Auditcommissie PGMN	Aanwezig
Mevr. A. van Beek	Omwonende vertegenwoordiger gemeente Leeuwarden	Aanwezig
Dhr. J. Dijkstra	Wethouder gemeente Waadhoeke	Aanwezig
Dhr. G. Verf	Omwonende vertegenwoordiger gemeente Waadhoeke	Aanwezig
Mevr. S. Tigchelaar-Pelser	Omwonende vertegenwoordiger gemeente Waadhoeke	Afwezig
Mevr. B. van Zandbergen	Wethouder gemeente Tytsjerksteradiel	Aanwezig
Dhr. G. Hooiring	Ambtelijke ondersteuning gemeente Tytsjerksteradiel	Afwezig
Dhr. J. van Dam	Omwonende vertegenwoordiger gemeente Tytsjerksteradiel	Aanwezig
Mevr. H. Jouta	Wethouder gemeente Noardeast-Fryslân	Afwezig
Dhr. L. Woudstra	Ambtelijke ondersteuning gemeente Noardeast-Fryslân	Aanwezig
Dhr. S. van der Velde	Omwonende vertegenwoordiger gemeente Noardeast-Fryslân	Aanwezig
Dhr. B. Dam	Wethouder gemeente Súdwest-Fryslân	Afwezig

Dhr. G. Hiemstra	Omwonende vertegenwoordiger gemeente Súdwest-Fryslân	Aanwezig
Dhr. A. den Drijver	Adviseur Stuurgroep uitvoering motie geluidsmeeetnet	Aanwezig
Dhr. G. Wiersma	Wethouder gemeente Dantumadiel	Afwezig
Dhr. K. Wielstra	Wethouder gemeente Dantumadiel	Aanwezig
Dhr. H. Pries	Friese Milieufederatie	Aanwezig
Dhr. T. Erkens	Defensie Hoofdbureau geluidshinder, zonering en rapportering	Aanwezig

1. Opening

De **voorzitter** opent de 63e vergadering van de COVM in Leeuwarden om 16:00 uur en heet alle aanwezigen van harte welkom. De heer Dijkstra vervult tijdelijk de rol als voorzitter ter vervanging van mevrouw Wiersma. Mevrouw Wiersma komt later vanwege een overleg met de minister.

2. Mededelingen en eventuele aanvullingen op de agenda

a. **Nieuwe leden**

Er zijn geen nieuwe leden gemeld.

b. **Berichten van verhindering**

Helaas zijn er geen leden van het Ministerie van Defensie aanwezig. Aangenomen wordt dat deze verhinderd zijn. De heer Dam, wethouder van de gemeente Sudwest-Fryslân en mevrouw Jouta, Wethouder gemeente Noardeast-Fryslân, zijn afwezig. De heer Wiersma, wethouder van de gemeente Dantumadiel, wordt vervangen door wethouder Wielstra. Wethouder De Haan van Leeuwarden zal later aanschuiven. De heer Van de Leij wordt vervangen door de heer Van Deventer. De heer Helmhout wordt vervangen door de heer Erkens. Mevrouw Tigchelaar-Pelser is afwezig wegens familieomstandigheden.

c. **Overige mededelingen**

Er zijn geen overige mededelingen.

3. Suggesties voor te bespreken onderwerpen

Er zijn geen suggesties. De agenda is vastgesteld.

4. Inventarisatie van gesprekspunten uit het publiek

De **voorzitter** deelt mee dat er twee insprekers zijn, de heer Bakker uit Leeuwarden bij agendapunten 6.3, 7.2 en 12, en de heer Tanahatoe namens de bewonersgroep Troelstraweg bij agendapunt 7.3. Mevrouw Inberg staat niet op de lijst, maar zal inspreken bij agendapunt 7 en 11.

5. Verslag vorige vergadering

Pagina 2, agendapunt 2; bij de ontbrekende tekst gaat het om de vraag hoe het gaat met de voortgang participatie luchtruimwijziging en vliegprocedures. Dit onderwerp is controversieel verklaard door het demissionair kabinet.

Het concept-verslag van de vergadering van 17 april 2023 wordt met inachtneming van bovenstaande opmerking vastgesteld.

6. Klachtenbehandeling

6.1. **COVM_62_Rapportage 2023-Q1 + EHLW_DEF_B3**

6.2. **COVM_62_Rapportage 2023-Q2 + EHLW_DEF_B4**

De heer **Erkens** geeft een toelichting op een vraag die gesteld is in een vorig COVM-overleg over de rapportages Q1 en Q2. Daarin was een opmerking gemaakt dat er een discrepantie zat in een van de tabellen. Uit nadere inspectie bleek dat de getallen die vermeld waren in de rapportage Q2 correct zijn. Er zal een herziening van de documentatie Q1 gepubliceerd worden. De heer **Van Deventer** zou als commandant graag een zienswijze geven in het te publiceren kwartaaldocument. Het beeld van Q3 is dat het relatief rustig was, met weinig klachten als gevolg van de baansluiting. 25% van de klachten is afkomstig van twee melders. Daar waar de meeste mensen wonen, zijn de meeste klachten en het blijft een uitdaging om daarmee om te gaan, omdat het circuit daar deels overheen gaat. Einde Q3, begin Q4 waren er naar aanleiding van oefening *Frisian Flag* relatief weinig klachten. Dat er slechts één week, week 50, sprake was van nachtvliegen, heeft waarschijnlijk bijgedragen aan dit relatief lage aantal klachten.

De heer **Verf** vindt dat de commandant zichzelf iets te kort doet. Naast de argumenten die al genoemd zijn door de heer Van Deventer, heeft het invliegen tijdens *Frisian Flag* vanuit andere

velden veel goeds gedaan om het aantal klachten laag te houden.

De heer **Erkens** vertelt over de huidige stand van zaken, met betrekking tot het klachtenregistratiesysteem en dat daar wat vertraging is ontstaan door personeelwisseling. Deze week wordt begonnen met trainingen voor het personeel van Bureau Geluid. Naar verwachting kan het systeem medio mei online worden gezet. Dit houdt concreet in dat er aan de achterkant nieuwe mogelijkheden moeten worden geanalyseerd in het kader van de presentatie van meldingen. Dit zal niet tot significante wijzigingen leiden in het online-formulier. Het gaat om een kwalitatieve verbetering om de drempel tot meldingen te verlagen en daarmee tot verbeterde inzichten te kunnen komen.

6.3. Werkgroep klachten

Mevrouw **Van Beek** vertelt dat de werkgroep klachten de klachten van de afgelopen vijf maanden heeft geanalyseerd. De werkgroep bestaat uit zes betrokken omwonenden van de vliegbasis, die de situatie goed kennen. Alle klachten worden eerst centraal geïnventariseerd en beantwoord, daarna komen ze naar de werkgroep klachten. Daar worden de klachten uiterst serieus genomen en allemaal gelezen. Er volgt eerst een analyse per maand en daarna een samenvatting van de afgelopen maanden. Dat worden besproken binnen COVM en met de basiscommandant, zodat er zoveel mogelijk gedaan kan worden om de overlast voor de omwonenden te verminderen. De belangrijkste punten uit de analyse worden door mevrouw Van Beek kort uitgelicht, de complete analyses zullen worden nagestuurd. Er waren 295 klachten, waarvan 205 uit Leeuwarden, 14 uit Jelsum en 9 uit Stiens die de top-3 bezetten. Het overgrote deel van de klachten uit Leeuwarden komen van zogenoemde 'veelklagers'. Deze mensen ervaren veel hinder van de vliegbasis en andere omgevingsgeluiden. Er hebben al verschillende gesprekken plaatsgevonden tussen omwonenden, vertegenwoordigers van COVM, de vliegbasis en de afdeling communicatie. Helaas heeft dat er nog niet toe geleid dat de beleving van de overlast is verminderd.

De klachten komen uit 31 verschillende dorpen en steden en mensen zijn echt geschokt door de hoeveelheid lawaai. Vooral uit Leeuwarden komen veel klachten over geluid. Ondanks duidelijke berichtgeving, zijn er toch nog mensen die een klacht indienden, omdat er op een zondagochtend om 8:00 uur gevlogen werd. De verbeterpunten vanuit het perspectief van de bewoners zijn:

- Niet zo laag vliegen over woonwijken.
- Betere isolatie. (Sinds de komst van de F35 is er veel meer lawaai.)
- Liever niet tussen 08:45 uur en 14:15 uur boven een basisschool in Jelsum vliegen in verband met angstige kinderen.
- Serieuzer ingaan op de klachten. Omwonenden hebben het gevoel dat ze afgescheept worden met standaardantwoorden.
- Geen rondjes vliegen boven Stiens en Britsum, maar straight in vliegen.

De volgende trends zijn gesignaleerd:

- Klachten komen uit veel verschillende dorpen (31).
- Omwonenden begrijpen vaak niet goed hoe en waarom er op bepaalde manieren gevlogen moet worden.
- Het valt omwonenden op dat er op een andere manier gevlogen wordt, al dan niet met toename van geluid in sommige dorpen.
- Er komen meer klachten over scheuren en verzakkingen in huizen.

Adviezen om klachten te voorkomen:

- Leg omwonenden uit waarom er zo laag gevlogen wordt.
- Op een andere manier reageren, met meer betrokkenheid, zodat omwonenden zich serieus genomen voelen.
- Een korte uitleg van de vliegprofielen voor meer begrip.
- Onderzoek naar wat de trillingen die omwonenden in huis ervaren, doet met de woning op langere termijn.

Er zijn steeds terugkerende klachten van mensen die zich niet serieus genomen voelen of zich zelfs afgescheept voelen door de onpersoonlijke standaardantwoorden die ze krijgen. De werkgroep klachten wil ervoor pleiten dat, nadat de klachten centraal zijn binnengekomen, er toch weer door de communicatieafdeling van Vliegbasis Leeuwarden gereageerd gaat worden door mensen die de plaatselijke situatie goed kennen en daardoor persoonlijker op de omwonenden kunnen ingaan.

De **voorzitter** bedankt mevrouw Van Beek voor haar goede werk voor de werkgroep klachten.

De heer **Erkens** reageert door te zeggen dat het eerste advies 'uitleggen' is. Met *Frisian Flag* is daar reeds gehoor aangegeven door omwonenden uit te leggen wat er precies gebeurde. In de vorige vergadering ging het over de interactie. Er zal worden ingegaan op iedere vraag of uitnodiging en dat zal ook actief aangeboden worden. De klachtenafhandeling wordt nog besproken met de collega's van andere vliegvelden. Er is een beleidswijziging geweest waardoor dit voor heel Nederland hetzelfde wordt afgehandeld en de vraag is of dit de juiste keuze is geweest. Onderzoek naar scheuren of verzakkingen is nog niet gedaan en klachten daarover waren tot op heden nog niet bekend. Hierop zal ook in de volgende vergadering een reactie volgen.

Inspreker, de heer **Bakker** is sinds 1987 omwonende van de vliegbasis en heeft sinds die tijd ongeveer vijf tot tien klachten ingediend. In 2018 is hij hiermee gestopt na een telefoontje waarin gesteld werd dat overal gevlogen mag worden en daar niets aan te doen was. De laatste twee jaar is de overlast sterk afgenomen, na toename in de jaren daarvoor. Hij vraagt zich af wat er gebeurt in de commissie en volgt de gesprekken met verwondering. Klachten krijgen in het bedrijfsleven topprioriteit, maar dat is in de verslagen van COVM niet terug te lezen. De registratie van meldingen ziet hij als 'ijverig turfwerk', met weinig achtergrond of onderbouwing. De heer Van Deventer zei echter in een interview met het programma Pointer dat de klachtenbehandeling juist steeds beter kan, omdat er meer beschikking is over goede informatie door de digitale ontwikkelingen. Dit is in de praktijk tot nu toe nog niet tot uiting gekomen. Ook de overheid zou de burgers via het Ministerie van Defensie beter moeten informeren.

De **voorzitter** bedankt de heer Bakker voor zijn inbreng. De heer **Verf** vindt dat de heer Bakker de spijker op zijn kop slaat. Juist daarom is de werkgroep klachten in het leven geroepen. Daarmee krijgt het wel opvolging, wat misschien niet altijd even goed zichtbaar is. De heer **Bakker** geeft aan bewondering te hebben voor de vrijwilligers die hieraan werken, maar twijfelt over de juiste uitwerking en wil daarom beroep doen op de mensen van Defensie. De heer **Van Deventer** hecht groot belang aan het serieus nemen van klachten en de samenwerking tussen partijen. Met de juiste dialogen kunnen de klachten tot een minimum beperkt worden.

7. Geluidmeetnet vliegbasis Leeuwarden

7.1. Memo 11 Werkzaamheden SG voor COVM LWD april 2024_B5

De heer **Den Drijver** geeft een toelichting op de memo waarin wordt beschreven wat er in het afgelopen jaar gedaan is aan de tweede fase van de motie Eijnsink, waarbij ook het NLR en NIBAG betrokken zijn. NLR is gevraagd metingen te verrichten, met behulp van het meetnet, om zo uitsluitel te kunnen geven over het spectrum van de F35. NIBAG heeft dat vergeleken met de waarden van het isolatiemateriaal wat destijds is aangebracht en de gevolgen voor geluiddemping van dit isolatiemateriaal. De afspraak is nu dat er daadwerkelijk metingen gedaan worden op huizen die nog in de originele staat van isolatie zijn, om te kijken wat de effecten zijn van het F35-geluid en in hoeverre de isolatie nog voorziet in de vereiste demping. Het gaat om een viertal huizen in Volkell en een vier- tot zestal huizen in het noorden rond Leeuwarden. Er wordt gestuurd op eerste conclusies van het NIBAG rond eind mei 2024, zodat daar de rest van het jaar op gehandeld kan worden.

7.2. 20240422-COVM inbreng Auditcommissie_B6

Mevrouw **Inberg** spreekt in als voorzitter van de afdeling Milieudefensie Leeuwarden en als omwonende. Er is heel veel onrust onder de omwonenden van de vliegbasis. Er spelen drie

grote problemen, waarvan het geluidspiekenprobleem hier ter sprake wordt gebracht. De auditcommissie heeft hier vorig jaar een brief over gestuurd aan de staatssecretaris, waar tot op heden geen reactie op is gekomen. KRO-NCRV-programma *Pointer* heeft wel een reactie gekregen van minister Ollongren, waarin is aangegeven dat er niets aan te doen is en dat het landsbelang betreft. De indruk bestaat dat met het mantra 'landsbelang' alles maar mag. Defensie stelt per brief aan burgemeester Buma voor om huizen een hogere geluidswaarde toe te kennen, en hier is aan voldaan. Voor het gemak is alleen uitgegaan van grondgebonden geluid. Zodra de wielen van de grond zijn, telt het geluid niet meer. Bij geluidsmetingen bij de nieuw te bouwen woonwijken, worden hoge overschrijdingen gemeten, zoals omwonenden als jaren weten, sinds de komst van de JSF. De grond- of luchtgebonden indeling lijkt een administratieve truc om bewoners van het kastje naar de muur te sturen. Het verdelen tussen luchthavenbesluit, gemeentelijke vergunningen en bestemmingsplannen, zijn gekmakend. De pieken baren ondertussen steeds meer zorgen, zo ook bij de FUMO, die kenbaar graag betrokken had willen zijn bij de eerder genoemde brief van de auditcommissie aan de staatssecretaris. De vraag is of de auditcommissie een krachtiger advies had moeten geven. Veel van de klachten uit de omgeving betreft ook kinderen, terwijl in de geluidsonderzoeken van de gemiddelde belasting op volwassenen wordt uitgegaan. Audiologen stellen dat kinderen voor het vijfde levensjaar niet moeten worden blootgesteld aan potentieel schadelijke geluidsniveaus van 80dB of hoger. In dit gebied gaat het al om 87dB en meer. Trilharen herstellen niet en over de effecten op baby's is nog veel minder bekend. Zwangere vrouwen wordt afgeraden om festivals te bezoeken, maar dit overstijgt het geluidsniveau van festivals. Gezien alle onduidelijkheden wordt de commissie verzocht zich uit te spreken over een pas op de plaats bij het toekennen van hogere geluidswaardes en de toezegging om een gedegen onderzoek te doen naar schade bij kinderen en baby's, om een nieuw breed afgestemd advies aan de minister uit te kunnen brengen.

De heer **Veldman** gaat in op het verzoek om een krachtiger advies. Op enig moment is door de Auditcommissie geadviseerd een grens van 115 dB te gaan stellen. Kijkend naar de gegevens van afgelopen periode is er een daling van pieken boven 110dB en 115dB ten opzichte van 2022 gerealiseerd. Daarbij dient opgemerkt te worden dat er in 2022 maar een deel van het jaar gevlogen is, wegens een baanrenovatie. De verwachting is dus dat er wel weer meer pieken zullen ontstaan boven 110dB en 115dB. Er kan helaas niet voldaan worden aan het verzoek om een bovengrens aan te geven en maximum geluidspieken af te toppen. De overheid heeft aangegeven de mogelijkheid te willen behouden om, wanneer noodzakelijk, snel en veel te kunnen vliegen, met eventueel lawaai als gevolg. Er is al vaker voor gepleit en dat zal ook in de toekomst gedaan worden, maar toezeggingen kunnen niet gedaan worden.

De heer **Veldman** licht de inbreng van de auditcommissie toe, wat ook als vergaderstuk is toegevoegd. Er wordt enthousiast gewerkt om mogelijke verbeteringen te kunnen realiseren, waarbij gekeken wordt naar de balans van belangen van zowel Defensie als de omgeving en omwonenden. Uit alle metingen die verricht zijn, blijkt steeds weer dat de pieken het meeste overlast geven. In goed overleg is een aantal proeven gedaan met een andere manier van vliegen. Een goed voorbeeld is gebruikmaking van de naverbrander boven de vliegbasis, waardoor er sneller hoogte bereikt wordt en daardoor minder lawaai aan de grond ontstaat. Zeker bij de start geeft dit positieve resultaten, bij de landing zijn hier geen effecten van merkbaar. De onderzoeken, in samenwerking met NLR, om te komen tot andere vliegpatronen bij de starts, leveren wel resultaat op en dat is positief. Opvallend is dat er in de omgeving nog een zekere mate van onbekendheid is met het meetnet, terwijl er toch de nodige ruchtbaarheid aan gegeven is. De auditcommissie wil het meetnet dan ook nog eens extra onder de aandacht brengen. De meetgegevens over de afgelopen jaren laten een stijgende lijn zien, mede door een toename van het aantal toestellen, maar er blijft op alle mogelijke manieren geprobeerd worden om verbeteringen te realiseren.

Inspreker, de heer **Bakker** vindt de uitkomsten van de auditcommissie positief, maar maakt zich wel zorgen over de geluidspieken. Hij heeft geprobeerd om de impact van deze pieken te onderzoeken. Volgens de beschikbare informatie kan een geluidspiek van 110dB of 115dB al tot acute gehoorschade leiden. Dat baart zorgen, ook omdat hier geen waarschuwing voor wordt afgegeven. Hij vraagt zich af of de aanwezigen en de vertegenwoordigers van de gemeenten

zich er in kunnen vinden om mensen in de toekomst te gaan waarschuwen. Een waarschuwing zou kunnen in de vorm van waarschuwingsborden, wegafzetting of waarschuwingslichten. De heer Bakker is van mening dat de extreme situaties vragen om maatregelen. Zijn tweede punt heeft betrekking op het straight in landen. Dat blijkt een van de moeilijkste acties voor een piloot om uit te voeren, waarbij de vakbekwaamheid de effectiviteit bepaalt en dus ook het geluidsniveau van de actie.

De heer **Van Deventer** zegt dat er ervaren en minder ervaren vliegers zijn, maar het zijn wel goede vliegers. Het rondje boven het veld is een standaard internationale militaire procedure om een vliegtuig te landen. Dat geeft een andere beleving van het geluid, met name boven Stiens, maar is wel iets wat de vliegers moeten kunnen en dus moeten oefenen. Vanwege het belang van training is het onmogelijk om daarmee te stoppen.

De heer **Veldman** gaat nog even in op de opmerking van de heer Bakker over de mogelijkheden om te waarschuwen voor geluidsoverlast. De heer Veldman kan zich daar zeker in vinden en maakt dan ook van de gelegenheid gebruik om de Provincie, de Gemeente Leeuwarden en Defensie op te roepen hier serieus iets mee te doen en een zo breed mogelijk palet aan mogelijkheden te onderzoeken.

De heer **Verf** geeft aan dat er nog geen specifieke beantwoording is geweest op de vraag van mevrouw Inberg over de gehoorpieken voor baby's en kinderen. Die vraag zal worden meegenomen binnen de auditcommissie en er zal een terugkoppeling op volgen, maar dat kan nog wel even op zich laten wachten om bekende redenen.

7.3. Onderzoek NLR beperking geluid

Inspreker, de heer **Tanahatoe** praat de aanwezigen bij over de komst van een AZC-locatie met 45 woningen en 450 bewoners op de grens van de vliegbasis. In het nieuws was te zien dat er onrust is ontstaan bij de gewone burger rond de vliegbasis. De algemene mening is dat de COVM als volksvertegenwoordiging zich weinig heeft bekommerd om de menselijke maat in dit verhaal. Betrokken instanties kijken bewust de andere kant op als het gaat om menselijke waarden en het woord 'participatie' in deze relatie kent men blijkbaar nog niet. De enige norm die voor het bevoegd gezag geldt in de besluitvorming zijn wettelijke normen, vastgelegd in bouwbesluit, hinderwet en milieuvergunning. Door toekenning van een hogere waarde geluid, in verband met de status van een industrieterrein, meent het bevoegd gezag voor iedere vorm van geluidsoverlast ingedekt te zijn. Een dergelijke houding vertaalt zich per direct in het gewin voor de betrokken projectontwikkelaar, maar in een gezondheidsprobleem bij de toekomstige bewoner. In de benadering van nieuwbouwprojecten zoals deze, of het nu gaat om de gewone man of de asielzoeker, is het van belang dat er een kwalitatief gezonde leefbaarheidswaarde aan gekoppeld kan worden. Dat is waar het op de beoogde locatie aan ontbreekt. In naam van vele omwonenden, wil de heer Tanahatoe de aanwezigen op de verantwoording wijzen om deze voorgenomen plannen op een onafhankelijke wijze tegen het licht te houden en zo mogelijk via een kritische zienswijze de mening richting het bevoegd gezag voor 1 mei 2024 kenbaar te maken.

Wethouder **De Haan** zegt dat het gaat om een regionale opvang locatie (ROL), voorheen AZC genoemd. De gemeente is druk bezig om hier beschikbare ruimte voor te vinden. Voor de locatie aan de Troelstraweg vindt een ruimtelijke procedure plaats, die zorgvuldig moet worden onderbouwd. Daar zijn en worden ook inspraak- en participatiemomenten voor georganiseerd. Iedereen die een idee, zorg of zienswijze wil indienen, kan dat doen tot 1 mei 2024. De inbreng wordt zorgvuldig behandeld en in de gemeenteraad van Leeuwarden worden vervolgens de afwegingen gemaakt.

De heer **Pries** geeft aan dat de Friese Milieufederatie dezelfde signalen heeft ontvangen en wil dan ook zijn zorg uitspreken voor de ruimtelijke ordening en de omgevingskwaliteit.

8. Werkgroep luchtkwaliteit

De heer **P. de Haan** licht de aanbiedingsbrief van de werkgroep Luchtkwaliteit toe als voorzitter

van deze werkgroep. Er is gekozen om een meting te doen tijdens *Frisian Flag*. Het TNO-onderzoek is gefinancierd door Defensie, maar Defensie heeft zich verder niet bemoeid met het onderzoek. De conclusie van de werkgroep is dat er nu geen reden is om direct vervolgactie te ondernemen. De gemeten stoffen blijven onder de WHO-norm. Ook de “zeer zorgwekkende stoffen” (ZZS) die bij het eerdere Schiphol onderzoek sterk verhoogd waren. Ultra fijnstof (UFP) laat wel een verhoging zien tijdens het vliegen. Er zijn nog te weinig data en er is te weinig onderzoek gedaan naar de gezondheidseffecten van luchtverontreiniging door UFP. Er is ook nog geen norm voor UFP en vervolgonderzoek naar UFP blijft gewenst. Een geïkt meetpunt in de meest kwetsbare omgeving zou gewenst zijn om te kunnen blijven monitoren en meer data te verzamelen. We stellen de COVM vergadering voor om een verzoek in te dienen bij RIVM en het ministerie van I en W om een permanent UFP-meetpunt bij Jelsum te plaatsen. De heer P. de Haan spreekt zijn dank uit voor de samenwerking met TNO, GGD en FUMO die deskundige hulp hebben verleend bij dit onderzoek. De werkgroep luchtkwaliteit gaat er vanuit dat de opdracht is afgerond en wil voorstellen om de werkgroep na de COVM-vergadering van 22 april 2024 op te heffen.

De heer **Tromp** van TNO geeft met behulp van een presentatie een toelichting op het rapport TNO luchtkwaliteitsmeting. De metingen zijn gedaan vanwege de ontstane zorgen omtrent luchtkwaliteit in de omgeving van de vliegbasis. TNO heeft in 2016 ook al eens een onderzoek uitgevoerd, waarbij een verhoging van UFP en oliedeeltjes werd vastgesteld. Inmiddels zijn de F16-vliegtuigen vervangen door F35-vliegtuigen en de zorg bestond dat deze toestellen zouden leiden tot hogere emissies. De doelstelling was om één week voorafgaand en één week tijdens *Frisian Flag* te meten. Daarbij zijn zoveel mogelijk chemische stoffen gemeten die relevant zijn voor vliegtuigen. Er is een grote mate van onzekerheid als het gaat om de gezondheidseffecten van Ultra fijnstof (UFP), er is dan ook meer onderzoek nodig om de gezondheidseffecten beter in kaart te brengen. Er gelden wettelijke Europese jaargemiddelde normen voor buitenluchtkwaliteit en daarnaast zijn er lagere, niet wettelijke WHO-adviesnormen. Er bestaan ook Arbo normen, die hier weliswaar niet specifiek van toepassing zijn, maar toch zijn meegenomen, bij het ontbreken van buitenluchtnormen. Een van de arbeidsgerelateerde richtwaarden die vastgesteld voor Ultra fijnstof (UFP), is de nanoreferentiewaarde (NRW). Die is niet specifiek van toepassing op UFP, maar kan daar wel voor gebruikt worden. De adviescommissie van de SER en het ministerie van SZW hebben al in 2012 aangegeven dat de nanoreferentiewaarde (NRW) gebruikt kan worden als waarschuwniveau. Rijkswaterstaat heeft in 2016 een onderzoek uitgevoerd om een bedrijfsgrenswaarde vast te stellen, die niet is gebaseerd op gezondheidseffecten, maar de uitkomsten komen wel overeen met de nanoreferentiewaarde (NRW). De meetstrategie wordt weergegeven in de presentatie. De windrichting en de vliegbewegingen zijn de belangrijkste factoren voor de hoogte van concentraties. Gedurende twee weken zijn er realtime metingen verricht naar fijnstof, ultrafijnstof en NO_x en er is gericht sampling uitgevoerd in het weekend, tijdens normale omstandigheden, tijdens invliegdagen en tijdens *Frisian Flag*. In Jelsum is de hoogste concentratie gemeten, omdat er grotendeels zuidwestenwind was gedurende de twee weken, dus de wind blies vanaf de vliegbasis richting Jelsum. Wind is een belangrijke factor, want als er noordoostenwind was geweest, had Marssum veel hogere concentraties gemeten dan Jelsum. Dit heeft er ook voor gezorgd dat tijdens de dagelijkse praktijk geen van de drie locaties met meetapparatuur, benedenwinds van de vliegbasis stond. Met de interpretatie van de resultaten is daar rekening mee gehouden. Uit de grafieken wordt duidelijk dat de PM₁₀ (Particulate Matter, fijnstof dus, met een grootte tot 10 micrometer) en PM_{2,5} (fijnstof met een grootte tot maximaal 2,5 micrometer) niet gerelateerd zijn aan de vliegbewegingen. Dat is ook logisch, omdat de ultrafijne stofdeeltjes qua massa nauwelijks bijdragen. Er zijn geen overschrijdingen van de grenswaarden gezien, wel enkele overschrijdingen van de WHO-advieswaarden, maar dat geldt eigenlijk voor alle locaties in Nederland. De gemeten concentraties zijn vergelijkbaar met de achtergrondwaarden in Nederland. Voor ultrafijnstof is wel een duidelijk effect gemeten in Jelsum en die correleren heel goed met de vliegtuigbewegingen, veroorzaakt door de windrichting. Een andere grafiek toont het verschil tussen de effecten van ultrafijnstof afkomstig van wegverkeer en die van vliegtuigen. Tijdens de *Frisian Flag* zijn er overschrijdingen gemeten van de nanoreferentiewaarde (NRW) op 2 en 6 oktober. Van stikstofdioxide ((NO₂) is geen grote bijdrage vastgesteld en er zijn geen overschrijdingen van de grenswaarden gemeten van chemische stoffen. Er is geen invloed van het vliegverkeer gemeten en de concentraties zijn vergelijkbaar met de regionale

achtergrondwaarden. Deze relatief korte meting kan niet goed vertaald worden naar een jaargemiddelde, omdat het jaargemiddelde erg afhankelijk is van het weerbeeld. Wel is het mogelijk om indicatieve schattingen te maken, waarbij gesteld wordt dat de gemeten concentraties tijdens de invliegdagen representatief zijn voor de dagelijkse praktijk. Daarnaast kan er gecorrigeerd worden naar een jaargemiddeld beeld, door het aantal dagen dat de locatie benedenwinds van de vliegbasis heeft gestaan te corrigeren. Voor de overige meetomstandigheden, zoals de windsnelheid en de stabiliteit van de luchtlagen, kan er geen correctie worden toegepast. Bij het doorvoeren van de schattingen wordt duidelijk dat de maximale jaargemiddeld UPF-concentratie op ongeveer 8000/cm³ uitkomt. Dat is een relatieve toename van 30% ten opzichte van de achtergrond van ongeveer 6000/cm³, en een relatieve bijdrage van 60%, ten opzichte van de achtergrond, als het gaat om het 8 uursgemiddelde. Voor een meer realistisch jaarbeeld is een langere meting wenselijk om ook het weerbeeld mee te kunnen nemen.

De **voorzitter** bedankt de heer Tromp voor de heldere toelichting van deze ingewikkelde materie en mevrouw Sijbrandij van GGD Fryslân voor haar ondersteuning bij dit thema.

De heer **P. de Haan** vraagt of er nog een reactie volgt over de status van de werkgroep en het verzoek om een permanent UFP-meetpunt bij Jelsum te plaatsen. Er kan op dit moment niet direct een toezegging gedaan worden voor het verzoek om een meetpunt, maar nadat dit ambtelijk is bekeken en er voldoende draagvlak is, zal daar in een volgende COVM-vergadering terugkoppeling op volgen.

9. Advies gezondheidsonderzoek

9.1. Stand van zaken (brief Defensie)

Er zou voor dit agendapunt een brief van Defensie worden besproken, maar deze brief is nog niet ontvangen. Dit agendapunt is daarom voor nu afgehandeld.

10. Evaluatie COVM (Landelijk)

10.1 Stand van zaken evaluatie

Mevrouw **Bok** en de heer **Waal** van adviesbureau Andersson Efficers Felix zijn aanwezig voor nadere toelichting. Mevrouw Bok legt uit dat ze in opdracht van het ministerie van Defensie, als onafhankelijk onderzoeksbureau, een evaluatie uitvoeren van de COVM's. Dat geldt dus niet alleen voor Leeuwarden, maar voor alle COVM's. Het gros van de COVM's werden in de jaren negentig ingesteld en zijn in de tussentijd nooit geëvalueerd. In de evaluatie wordt gekeken naar het functioneren van de COVM's en naar de beleving van de toegevoegde waarde vanuit de leden. Er zijn enquêtes toegestuurd aan alle leden van de COVM's om een compleet beeld te kunnen schetsen. Daarnaast worden er interviews afgenomen met een selectie van COVM-leden uit het hele land en vanuit verschillende perspectieven. Ook worden drie focusgroepen georganiseerd, waarin op één perspectief gefocust wordt:

1. Focusgroep met gemeentelijke en provinciale beleidsambtenaren;
2. Focusgroep met omwonenden vertegenwoordigers;
3. Focusgroep met in COVM's deelnemende milieuorganisaties.

De evaluatie wordt in het eerste halfjaar van 2024 uitgevoerd. Het onderzoek is begin februari gestart en loopt naar verwachting tot begin juli, waarna de resultaten gepresenteerd kunnen worden aan de COVM's. Mevrouw Bok maakt van de gelegenheid gebruik om een oproep te doen aan de focusgroepen deel te nemen.

De heer **Van der Velde** was aanwezig bij de digitale start van de evaluatie en wil de waarde van dit onderzoek onderstrepen.

De **voorzitter** bedankt mevrouw Bok en de heer Waal voor deze toelichting en benadrukt de oproep nogmaals om deel te nemen aan de focusgroepen.

11. Omgevingsvergunning en Vergunning Wnb Vliegbasis Leeuwarden

Mevrouw Inberg spreekt in op dit onderwerp en wil duidelijk maken dat er een precedent geschapen wordt als Defensie, in overleg met de gemeente Leeuwarden, hogere geluidswaarden toekent aan huizen. Het verzoek van mevrouw Inberg aan de commissie is om dit precedent te beoordelen. De vliegbasis opereert nog op een verouderde vergunning. De inspectie heeft Defensie jaren geleden al gemaand om een nieuwe vergunningsaanvraag te doen. Inmiddels is op een voorlichtingsbijeenkomst van het Wetterskip kenbaar gemaakt dat PFOS een probleem vormt en er is verzocht om de vergunningen van de bedrijven na te lopen in verband met een mogelijk nog actieve bron. De vraag van mevrouw Inberg is hoe dat gaat met de vliegbasis en of en wanneer die ook wordt gecontroleerd op een mogelijke actieve bron. Er worden steeds weer verontrustende cijfers bekend gemaakt en dit leidt tot zorgen onder de bewoners.

De heer **Van Deventer** geeft aan dat doorlichting onder de verantwoordelijkheid van de toezichthouder valt. Er zijn meerdere vergunningen en meerdere toezichthouders. De vorige keer werd medegedeeld dat de aanvraag voor de omgevingsvergunning tijdelijk was ingetrokken, omdat er nog berekeningen moesten worden gedaan door TNO. De aanvraag is inmiddels opnieuw ingediend. De vergunning Wnb is eerder al in 2020 ingediend en die werd ook toegewezen door het bevoegd gezag. Vervolgens is de vergunning aangevochten met een beroepsprocedure, waar tot op heden geen uitspraak van de rechtbank op is.

Wethouder **De Haan** wil nog even zeggen dat de gemeente bij de vergunningsverlening van de ROL goed zal kijken naar de toets op hogere geluidswaarden. Piekbelasting heeft niet alleen met geluid van vliegtuigen te maken, maar ook met geluidsbelasting op andere gebieden. Wethouder de Haan nodigt de mensen van harte uit om die discussie te voeren, daar waar de gemeente die discussie met de samenleving voert.

12. Stand van zaken NPRD (nat. programma ruimte voor Defensie)

Inspreker, de heer **Bakker** heeft uit de jaarlijkse voortgangsrapportage F35 begrepen dat er op dit moment 31 vliegtuigen rondvliegen op Volkel en Leeuwarden, dat er 8 in Amerika vliegen en er nog 16 toestellen geleverd moeten worden. Er wordt dus voor een behoorlijk aantal vliegtuigen ruimte gezocht en hij vraagt of dat op één plaats terecht komt of op meerdere plaatsen.

De heer **Van Deventer** bevestigt dat er 39 binnen zijn en dat er nog 13 geleverd moeten worden, wat op een totaal van 52 toestellen komt. Het antwoord op de vraag van de heer Bakker zal duidelijk worden in de stand van zaken NPRD. De NRD vormt de inhoudelijke start van de aangekondigde plan-m.e.r. procedure. Het maakt inzichtelijk op welke specifieke locaties de komst of toename van defensieactiviteiten wordt onderzocht en, waar aan de orde, locatiealternatieven in kaart worden gebracht. De notitie heeft tot en met 12 februari jl. ter inzage gelegen. Op basis van de ontvangen zienswijzen, ruim 2.200 in totaal, wordt het onderzoek naar de effecten op de leefomgeving verrijkt en uitgevoerd. Burgers, bedrijven, andere overheden en belangenorganisaties hebben veel en goed gebruik gemaakt van de mogelijkheid tot inspraak op de NRD. Dat is positief en het toont de betrokkenheid aan van insprekers bij de opgave waar Defensie voor staat, maar ook de bezorgdheid over de effecten op lokaal niveau. Deze inspraak is van wezenlijk belang voor verrijking, begrip en draagvlak bij het bepalen van voorkeurslocaties door het kabinet. Gelet op het grote aantal zienswijzen vraagt dit meer tijd dan eerder gedacht. De verwachting is dat eind mei de Nota van Antwoord door het kabinet kan worden vastgesteld. Vervolgens worden in juni door heel Nederland gebiedsbijeenkomsten georganiseerd. In deze bijeenkomsten licht Defensie toe op welke onderdelen het onderzoek naar aanleiding van de Nota van Antwoord is aangevuld en worden de resultaten tot dan toe uit het milieuonderzoek gedeeld. In deze gebiedsbijeenkomsten is er ruimte voor deelnemers om aanvullende inzichten mee te geven. Op basis van deze brede participatie en het milieuonderzoek zal het kabinet na het zomerreces de voorlopige voorkeurslocaties bepalen. Na bestuurlijk overleg met de medeoverheden in het najaar wordt verwacht dat eind 2024/begin 2025 het kabinet de finale voorkeurslocaties kan vastleggen en, als onderdeel van het ontwerp van de Nationale Beleidsvisie, ter inzage kan leggen. Tot die tijd zal er nog wat onzekerheid bestaan, daar is men zich terdege van bewust.

De **voorzitter** bedankt de heer Van Deventer en bevestigt dat er nog geen concrete antwoorden gegeven kunnen worden.

13. Informatie over gebruik vliegbasis

De heer **Van Deventer** refereert aan de onrustige situatie aan de wereld. Bij luchtaanvallen in bijvoorbeeld het Midden-Oosten wordt er gevraagd naar airpower om het land veilig te houden. Dat is ook de precieze reden dat er dagelijks getraind wordt, met de bijbehorende overlast voor de omgeving. Zoals als eerder besproken geeft een NLR-onderzoek de mogelijkheid een dialoog te voeren met de omgeving en verbeteringen door te voeren. In de komende drie maanden zal samen met de auditcommissie nog verdere verdieping volgen en kan er meer data verzameld worden om tot de beste oplossingen te komen. Er zijn hoge waardes PFOS vastgesteld buiten de basis, waarover overleg is met Wetterskip, de gemeente Leeuwarden en de GGD. De verdenking ligt nu bij blusschuim wat gebruikt werd voor 2006. Het is bekend dat er plekken zijn op de basis waar dat blusschuim bij brand is gebruikt. Er wordt nu onderzocht wat en waar de bron is en Rijksvastgoedbedrijf is al bezig met preventieve plannen voor een zo snel mogelijke grondsanering, indien nodig. Dit zou de komende tijd een groter dossier kunnen worden, terwijl er nog niet heel veel over bekend is. In het proces wat gaat volgen zal er, net als nu, open en transparant worden gecommuniceerd met de omgeving. In de operatie was het najaar relatief rustig qua klachten, mede omdat er maar één week sprake was van nachtvliegen. In het voorjaar heeft de omgeving vier nachtvliegweken gezien naast het normale programma en dit kan als norm gezien worden. Door gebruik te maken van simulatoren hoeven de trainingen niet altijd in echte toestellen te worden uitgevoerd, met als voordeel dat er minder overlast is. Maart was een rustige maand, omdat er een grote oefening is gedaan in *Red Flag*. Het vertrek werd wel gemerkt, want dat moest wegens een noodprocedure, in verband met het weer, op zondagochtend. Dit zou de komende tijd vaker voor kunnen komen, omdat de Quick Reaction Alert (QRA) nu ook weer in Leeuwarden wordt uitgevoerd, voor het eerst met F35's. Voor de komende tijd staat geen *Frisian Flag* gepland, wel een wapeninstructie cursus begin mei. Daar zal niet zoveel van te merken zijn, want dat begint met theorie, daarna wordt gevlogen in Noorwegen en vanaf eind augustus tot half november is er een vliegfase in Leeuwarden. Volgend jaar komt er wel een *Frisian Flag* in de eerste twee weken van april. De alert status van de NAVO schrijft voor dat er meer en gezamenlijk getraind moet worden. Een deel van de deelnemers zal waarschijnlijk vanaf andere velden deelnemen, maar het zal wel een grote oefening zijn, gezien de onveilige situatie in de wereld. Er worden voorbereidingen getroffen voor uitzending van de F35's naar de Baltische staten, waarover de regering nog wel formeel over moet beslissen. Met de reddingshelikopter die op Leeuwarden staat is de geluidscontour een klein beetje overschreden tijdens het opstijgen. Daar zal in de toekomst nog scherper op gelet worden.

De **voorzitter** bedankt de heer Van Deventer voor zijn toelichting en benadrukt het belang van deze dialoog.

14. Lijst van aandachts- en actiepunten

14.1. Actielijst_B16

De heer **Van Deventer** zegt in te gaan op elke uitnodiging om uit te leggen waarom dingen gedaan worden en dorpen worden en dorpen wordt nu ook actief aangeboden om het verhaal te komen vertellen in de vorm van een colleegetour.

15. Datum volgende vergadering

De volgende vergadering van de commissie zal plaatsvinden op maandag 11 november 2024.

16. Rondvraag

Er zijn geen vragen voor de rondvraag.

Mevrouw **Wiersma** bedankt de voorzitter voor het waarnemen van de honneurs in verband met een spoedoverleg met een minister.

Wethouder **De Haan** vraagt of de vergadering op 11 november 2024 een uur eerder zou kunnen.

De heer **Verf** vraagt aan mevrouw Wiersma in verband met het permanent UFP-meetpunt om het COVM hier niet buitenspel te plaatsen, aangezien er ook een gedachte van de werkgroep luchtkwaliteit achter zit. Het RIVM wil een derde meetpunt in het noorden plaatsen, wat een mooie win-win situatie zou zijn. Mevrouw **Wiersma** is in beginsel akkoord met het meetpunt, maar wil hier graag ambtelijk over bijgepraat worden.

17. Sluiting

De voorzitter dankt de aanwezigen voor hun inbreng en sluit de vergadering om 18.10 uur.